

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
Spiegel van de Staat

Den Haag | 2007 | 164 pp. | € 17,50 | ISBN 978 90 74493 50 5

Christendemocratische schroom over de staat

door *Frank Ankersmit*

Rijksuniversiteit Groningen

Het w1- rapport getiteld *Spiegel van de Staat* herinnert er terecht aan dat de wortels van de christendemocratische staatstheorie tot ver in de tijd terugreiken. Het rapport zelf wijst in dit verband op de calvinistische staatstheorie van de zestiende-eeuwse monarchomachen (p. 43). Deze monarchomachen (letterlijk: monarchenbestrijders) verzetten zich tegen het vroege zestiende-eeuwse absolutisme. Zij vreesden dat de absolute monarch hen niet de vrijheid zou laten hun (calvinistische) geloofsovertuiging te belijden. De ideeën van de monarchomachen werden hier te lande dan ook warm onthaald in de jaren na 1579.

Aan dit gegeven zijn enkele nuttige inzichten te verbinden. In de eerste plaats verklaart het die verbluffende zwakte van de Nederlandse staat tijdens de Repu-

bliek, die zich in de loop van de achttiende eeuw zozeer zou gaan wreken. Bedenk daartoe dat de calvinistische staatstheorie in essentie een opstandsleer was. Dat was inderdaad waaraan men behoefte had in het conflict met Filips II. Maar het spreekt vanzelf dat men geen staat kan funderen op een opstandsleer. Het is alsof men uit licht duisternis wil maken (of omgekeerd natuurlijk). Om een ander beeld te gebruiken: met bajonetten kan men van alles doen, behalve erop gaan zitten, zoals Talleyrand eens snedig opmerkte tegen Napoleon. En zo kan men ook geen staat construeren zolang men blijft 'zitten' op dat recht van opstand. Kortom, de calvinistische staatstheorie was vooral bedacht op het bieden van garanties tegen misbruik van de staat, maar niet op de fundering, constructie of legitimering daarvan. En inderdaad, hoewel de calvinistische staatstheorie zich soms ook van het discours van het natuurrecht bediende, had het natuurrecht hier nooit die constructivistische en legitimerende rol die het in

het moderne, liberale natuurrecht sinds Hobbes zou krijgen.

In de tweede plaats, binnen de calvinistische staatstheorie werd de staat toch in de eerste plaats geassocieerd met de absolute monarch, kortom: met de tegenstander. Met als gevolg dat men in de zestiende en vroegzeventiende-eeuwse Republiek het plotseling verworven bezit van de staatsmacht ervoer als een vreemd en onwennig geschenk, waar men niet goed raad mee wist. De hele zeventiende eeuw bleef men dan ook eindeloos theoretiseren over wat men met dat onverwachte cadeau moest beginnen, zoals Kossmann overtuigend aantoonde in zijn onderzoek van de Nederlandse politieke theorie van de zeventiende eeuw. Voorts, de calvinistische en de latere christendemocratische gedachte dat alle wereldlijk gezag uiteindelijk van God komt, bestendigde deze merkwaardige christendemocratische onthandheid tegenover het gegeven van de soevereine staat. Het was alsof men die aan de absolute monarch ontworstelde staat meteen weer had weggegeven aan God — zonder die Staat ooit daadwerkelijk een moment in eigen beheer te hebben gehad. Het gevolg van dit alles was, dat de christendemocratie de staat doorgaans bezag als een politieke realiteit, waarmee men zich nooit geheel en al kon identificeren.

Dit stemt overeen met bepaalde (zeker niet alle!) lijnen in de katholieke staatsopvatting, met name waar men aansloot bij Paulus' woord dat alle overheid van God komt. Men kan in dit verband denken aan de thomistische gedachte van de *societas perfecta*. Thomas verwees daarmee naar de oude formule van Cicero (ook vermeld,

maar afgewezen door Augustinus in zijn *Civitas Dei*) en waar die *societas perfecta* wordt gedefinieerd als een samenleving georganiseerd door een rechtvaardige wet, met het oog op het algemeen belang. Welnu, opvallend in deze formulering is dat die geheel zwijgt over de staat als het enige instituut dat tot die wetgeving bevoegd is. Overigens hoeft dat niet te verbazen, aangezien de rechtsscheppende Staat een fenomeen is van veel later tijd.

Kortom, binnen de christendemocratische traditie bleef men de staat bovenal ervaren als een *corpus alienum*, als iets wezensvreemds, als een institutie die men zowel met respect (Paulus) als met het grootste wantrouwen (de overheid als de erfgenaam van de absolute monarch en van de revolutie) bezag, en waartegen men zich daarom gaarne ingroef in vertrouwde, horizontale sociale verbanden. Denk daartoe bijvoorbeeld aan Kuypers 'sovereiniteit in eigen kring'. Kuyper formuleerde die theorie immers als wapen tegen de liberalen, die de staat wilden gebruiken om het publieke domein (en met name het onderwijs) van religieuze smetten te reinigen. De liberalen waren voor (Groen en) Kuyper daarom, in feite, een moderne incarnatie van Filips II — en uiteraard ook van de Franse Revolutie, waarvan Tocqueville overtuigend had aangetoond hoezeer die de erfgenaam was van de absolute monarchie. Vandaar de heftigheid van de antithese. Ten slotte, dat wantrouwen werd nog versterkt door de sociale afstand tussen de protestantse 'kleine luyden' en de Zuid-Nederlandse katholieken enerzijds en de Noord-Nederlandse liberale bourgeoisie anderzijds. Dit temeer omdat het liberalisme zich

altijd zoveel gemakkelijker met de staat identificeerde dan de christendemocratie.

Dit verheldert ook waarom christendemocraten een wezenlijk andere vrijheidsconceptie hebben dan de liberalen. De christendemocratische vrijheidsopvatting is in wezen nog premodern (en waar ik dat begrip zeker niet in pejoratieve zin gebruik), omdat hier de vrijheid nog buiten de staat om wordt gedacht. De harde kern van dit vrijheidsbegrip is immers het tegen de staat gerichte recht van opstand en niet een vrijheid die eerst in en door de staat wordt geschapen, zoals het moderne, liberale natuurrecht het hebben wilde. Eerst de liberalen politiseerden het vrijheidsbegrip, zoals dat gebeurde in de zeventiende- en achttiende-eeuwse contracttheorieën; en voor hen waren de burgerlijke en politieke vrijheid dan ook slechts denkbaar binnen de politieke orde, d.w.z. binnen de staat.

De christendemocratische vrijheidsconceptie was (en is) theoretisch kwetsbaar omdat zij de al lang bestaande politieke moderniteit miskent; maar strategisch heeft zo'n vrijheidsbegrip wel degelijk zijn voordelen. Men kan het dan immers des te gemakkelijker aanpassen aan wat onder de bestaande omstandigheden goed uitkomt. De recente ontwikkelingen in ons land bieden daarvan een fraaie illustratie. In de voorgaande kabinetten-Balkenende omarmden de christendemocraten een in wezen liberaal en individualistisch vrijheidsbegrip, terwijl in het zojuist totstandgekomen kabinet-Balkenende het accent weer werd verlegd naar een vrijheid die zich eerst in een sociale orde kan constitueren, zoals de calvinist Althusius die zich al had gedacht

in zijn *Politica methodice digesta* van 1610. De gedachte zou tweeënhalve eeuw later op magistrale manier worden uitgewerkt door Otto von Gierke (en het is zeker jammer dat de Nederlandse christendemocratie zich zo zelden door diens oeuvre liet inspireren). Juist dat premoderne vrijheidsbegrip kan in iedere gewenste zin worden gemanipuleerd om in de buurt te komen van gegeven moderne realiteiten. Dergelijke escapades met het vrijheidsbegrip zijn voor de liberaal niet mogelijk, zoals hij ook het idee van de 'sovereiniteit in eigen kring' als een contradictie zal veroordelen (en waarbij de liberaal zich kan beroepen op hoe niemand minder dan Bodin zelf het soevereiniteitsbegrip definieerde in zijn *Six livres de la République* van 1576).

Dat is dan waar de christendemocratie overeenstemt met, en verschilt van het liberalisme. Ook de liberalen verwierpen de staat in zijn verschijningsvorm van de absolute monarchie. Maar zij namen er geen genoegen mee om zich in te graven tegen de gevaren die van die staat te duchten waren of om daartegen 'when the worst comes to the worst' in opstand te komen. Integendeel, zij waren in de Franse Revolutie tegen die staat ten strijde getrokken en waren erin geslaagd om die voorgoed van de absolute monarch af te pakken en om die vervolgens te geven aan 'het volk' — hoe men die notie ook wil verstaan. Zij zagen de staat sindsdien als het onvervreembare eigendom van henzelf, van het volk, en als het instrument dat het volk ten dienste stond om het algemeen belang zo goed mogelijk te verwerklijken. Voor hen was de staat daarom geenszins noodzakelijkerwijs een

B
O
E
K
E
N

bedreiging van de vrijheid. Integendeel, voor hen vereiste de politieke vrijheid — de vrijheid om invloed uit te oefenen op het handelen van de staat — juist de staat om eerst gerealiseerd te kunnen worden. Dat betekent overigens geenszins dat de liberalen blind waren voor de gevaren van een sterke en onverantwoord handelende staat. Integendeel, eerst zij formuleerden de burgerlijke vrijheden die de staat steeds behoort te respecteren. Het calvinistische leerstuk van het recht van opstand — uiteraard een weinig praktische alles-of-nietsformule — werd op deze manier omgesmeed tot een doctrine die men met de liberale grondrechten handen en voeten kon geven.

Deze van ons politiek-theoretisch verleden geërfd verschillen tussen christendemocratie en liberalisme herhalen zich in het door het WI voor het CDA vervaardigde rapport *Spiegel van de Staat* (2007) en het in 2005 uitgekomen Liberale Manifest getiteld *Om de Vrijheid*. Opvallend is dat beide rapporten in hun analyse van bestaande euvels niet zeer van elkaar verschillen. Beide rapporten zijn bezorgd over het afnemend vertrouwen van de burger in de politiek, beide constateren dat de hedendaagse staat onvoldoende is toegerust voor de uitvoering van zijn taken en beide zijn mening dat de verstrengeling van executief en legislatief bij dat alles de kern van het probleem vormt.

Maar waar het *Liberaal Manifest* niet aarzelt om de koe bij de horens te vatten, daar toont de *Spiegel van de Staat* de schroomvalligheid die eigen is aan de christendemocratie, zodra het om de staat gaat. Een schroomvalligheid die men dus zeker niet met het conservatisme moet

verwarren — men hoeft daartoe alleen maar aan het monarchomachische verleden van de christendemocratie te denken! Het is eerder de schroomvalligheid van iemand die met eerbied een terrein betreedt waar hogere machten dan hijzelf de scepter voeren.

Illustratief is dat het betoog in *Spiegel van de Staat* aanvangt met een uitvoerige en zeer respectvolle verhandeling over het

*Het liberalisme heeft zich
altijd zoveel gemakkelijker met
de staat geïdentificeerd dan de
christendemocratie*

koningschap en over de ‘verplichtende symboliek van het Huis Oranje’. Dat is nog een reminiscentie aan de zestiende eeuw, toen de calvinistische monarchomachen meenden met hun verzet tegen de staat het terrein te betreden dat eigenlijk aan de monarch toebehoort. Maar belangrijker is dat die zojuist genoemde schroomvalligheid ten opzichte van de staat de auteurs van het rapport noopt tot het afwijzen van aanpassingen van de bestaande staatkundige structuren:

‘bij dergelijke vragen gaat – in Nederland – altijd veel aandacht naar aanpassingen van de staatkundige structuur. (...) Die reflex om inhoudelijke vragen in structuurtermen te gieten zou wel eens onderdeel van het probleem kunnen zijn. Politiek en bestuur staren zich dan blind op de structuren, en verliezen daarbij gemakkelijk uit het oog dat het uiteindelijk gaat om (een visie

op de) inhoud, om draagvlak en om het boeken van resultaat' (18, 19).

Let ook op het woord draagvlak in dit verband en op de associatie van draagvlak met inhoud en van de staat met de als negatief gepresenteerde vorm en/of structuur. Draagvlak is een typisch christendemocratisch en onliberaal begrip. Het begrip verlegt het zwaartepunt van de publieke besluitvorming immers van de staat naar de samenleving en onderstreept daarmee nog eens het christendemocratische ongemak met de staat. De liberaal, daarentegen, zal de staat zien als de uitdrukking van de collectieve wil, daarbij niet minder dan de christendemocraat beducht zijn voor misbruik van de staat en juist daarom bij uitstek geïnteresseerd zijn in kwesties van vorm en structuur.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de christendemocratische schroom voor de staat de auteurs van het rapport er geenszins van weerhoudt om een aantal originele en interessante voorstellen te doen voor de herinrichting van 'het Huis van Thorbecke'. Opvallend is hier met name dat de *Spiegel van de Staat* het door de Nationale Conventie gedane voorstel van de zogenoemde themacommissies omarmt en instemt met hoe die de vorm of structuur van de staat zouden kunnen verbeteren. Het systeem van de themacommissies verlangt dat de gekozen Tweede Kamer zich voor iedere zittingsperiode opdeelt in een aantal commissies, die zich buigen over een klein aantal door de samenleving als urgent ervaren problemen. Niet de logica en de agenda van het kabinet, maar die van de samenleving

zullen dan de besluitvorming bepalen van de Tweede Kamer. Wat dat betreft bestaat er zeker een spanning tussen die zo terughoudende inleiding en de veel moediger rest van het rapport.

Graag betuig ik ook mijn instemming met de meeste van deze voorstellen. Samen met de kalme en zakelijke betoogtrant en de zeer deskundige argumentatie dwingen ze het respect van de lezer af. Maar waar het *Liberaal Manifest* met de gekozen minister-president en met een nieuwe omgang met de ministeriële verantwoordelijkheid stappen zette die ons grootste politieke euvel — de heilloze verstrengeling van executief en legislatief — kunnen verhelpen, daar beperkt de *Spiegel van de Staat* zich tot maatregelen waarmee we de vele bestaande bestuurlijke tekortkomingen van onze huidige staat niet zullen kunnen verhelpen.